

Hajdu Gábor – Sik Endre: Miből lesz a hátrányos helyzetű kistelepülés?

Míg a hátrányos helyzetű térség, kistérség, illetve az aprófalv vagy a kistelepülés a regionális szakirodalom gyakran használt fogalmai,¹ addig elemzésünk tárgyáról, a hátrányos helyzetű kistelepülésekről (a továbbiakban HHK) nem találtunk érdemi szakirodalmat. Néhány – egyenként kiváló – esettanulmányt² leszámítva a kétféle területi hátrány (fejletlenség és kis méret) által egyszerre sújtott területi egység mintha nem lenne tárgya a regionális elemzéseknek. Ezért tekintjük a címben feltett kérdést izgalmasnak, s szántunk egy kutatás első fázisában külön fejezetet e kérdés megválaszolására.³

Első nekifutásra megvizsgáljuk, hogy mely települések tartoznak ebbe a körbe, vagyis meghúzzuk az összes kistelepülés és az összes hátrányos helyzetű település átfedő halmazainak határait, s azt nézzük meg, hogy az ebbe a közös halmazba tartozó települések (vagyis a HHK) miben különböznek a két kiinduló halmaz településeitől. Ezután a tanulmány címében szereplő kérdésre keresünk választ, vagyis hogy milyen tényezők növelik annak esélyét, hogy egy település HHK legyen? Végül, a HHK halmazán belül vizsgáljuk meg, hogy milyen eltéréseket okoz az a három, egymással erősen átfedő regionális metszet, amelyekről azt feltételeztük, hogy hatással van az ott élők mindennapi életére. Ez a három dimenzió a következő:

- A településméret, vagyis az apró- és kistelepülés megkülönböztetése, mert nyilvánvaló, hogy a település nagysága az intézményekkel való ellátottságra, a helyi munkaerőpiacra, a település elérhetőségére, a helyi társadalom minden aspektusára egyaránt kihat.
- A területi elhelyezkedés, azaz hogy két, egymástól távol eső régióban (Észak-Magyarország és Dél-Dunántúl) való elhelyezkedés milyen eltéréseket okoz a hátrányos helyzetű kistelepülések (HHK) között. Az előző feltételezéstől eltérően, de természetesen nem függetlenül, ebben az esetben a magyarázatot a megyei és/vagy a regionális szabályozás, illetve a társadalmi-történelmi előzmények eltéréseiben keressük.

¹ A hazai szakirodalom általában az 500 főnél kisebb lakónépességű településeket aprófalvaknak, az 500 és 999 fő közötti lélekszámmal rendelkezőket kistelepüléseknek nevezi. A kistelepülések 2009-ben a települések felét, illetve a lakosság 7,7%-át foglalták magukban. Az aprófalvak 2001-ben a települések harmadát, a lakosság 3%-át tették ki (G. Fekete 2008).

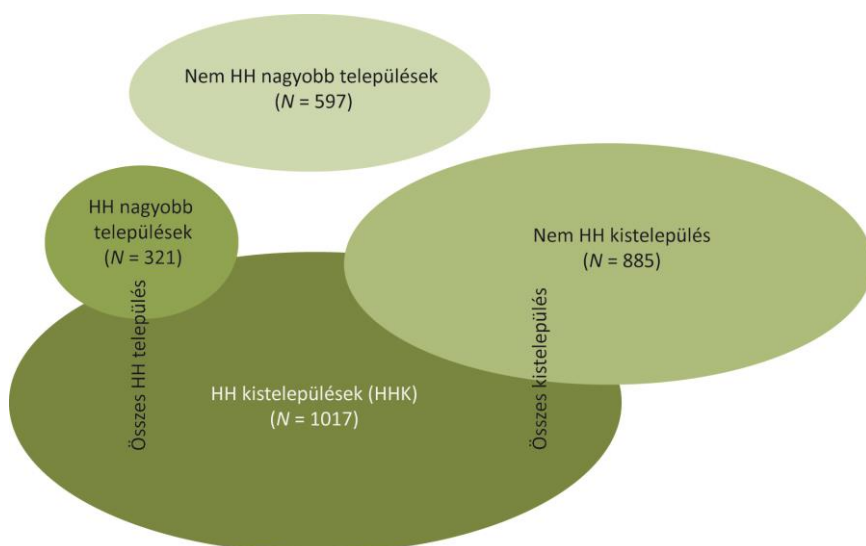
Például az aprófalvokról Kiss (2008), illetve számos fejlesztéspolitikai tanulmány a *Hátrányban vidéken* c. kötetben (Kovács–Váradai 2013).

³ A kutatás a Kockázatkutató Kft. számára készült. A HHK-et meghatározó kistelepülési és fejlettségi dimenziók kialakítását a kutatás módszere diktálta; ez magyarázza, hogy a településnagyság felső határa a regionális szakirodalom kistelepülés fogalmától (1000 fő alatti települések) némileg eltér (1200 fő), s eleve adott volt az a kilenc indikátor (lásd *Függelék*), amelyek együttállása meghatározta a település fejlettségét.

- A leghátrányosabb helyzetű kistérségekben (LHH) való elhelyezkedés két ellentétes hatás eredőjeként további, az előzőkkel részben átfedő eltéréseket okozhat az LHH-n kívül eső településhez képest: egyfelől mert feltételezzük, hogy a területi hátrány olyan kontextust jelenthet, ami a település „saját” hátrányát fokozza, másfelől mert ezekre a kistérségekre megkülönböztetett fejlesztői figyelem irányul, ami elvben többletforrásokat hozhat ezeknek a településeknek.

A HHK definiálása során első lépésben kizártuk a városokat, így módon létrehoztuk a vidéki Magyarországra tartozó települések halmazát ($N = 2820$). Ezen belül egy gazdasági, infrastrukturális és szociális mutatókból képzett településfejlettségi index segítségével különítettük el az összes kistelepülés és az összes hátrányos helyzetű település átfedő és át nem fedő halmazait (1. ábra).⁴

1. ábra: A településméret és a fejlettség alapján képzett településtípusok halmazai a vidéki Magyarországon

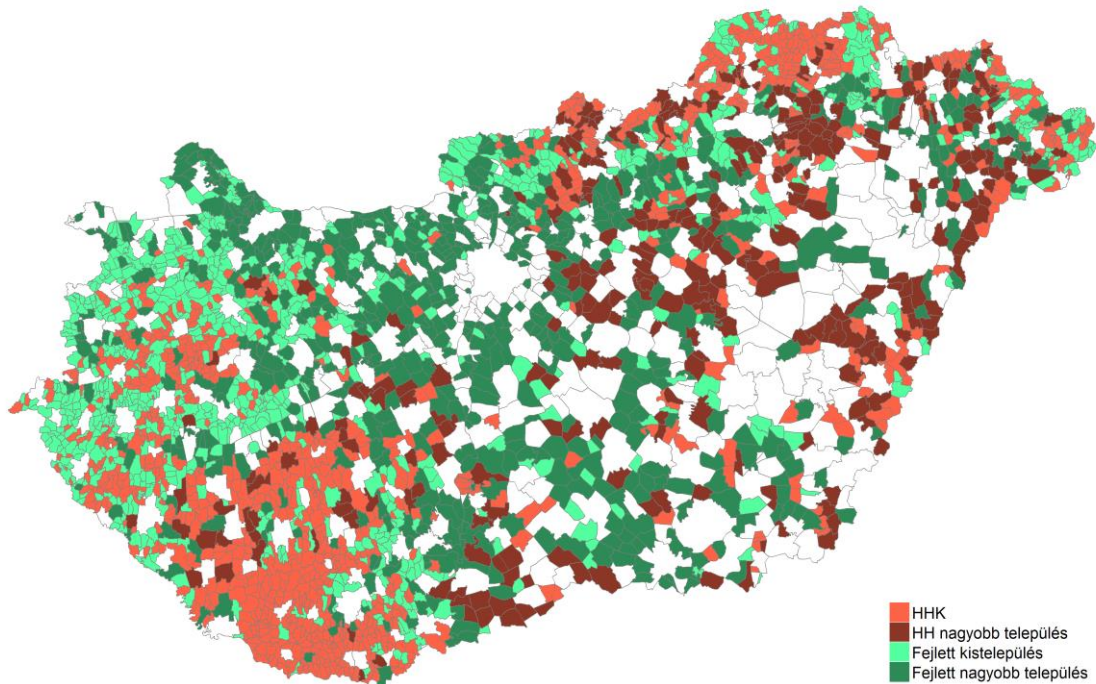

Az 1. térkép az általunk definiált HHK területi elhelyezkedését mutatja.⁵

⁴ A fejlettségi index részletes bemutatása a Függelékben található.

⁵ Ez a területi megoszlás a szegénység és a fejletlenség szinte minden aspektusával meglehetősen átfedést mutat (Kovács 2013).

1. térkép: A vidéki Magyarország négy településtípusának területi elhelyezkedése*

* A fehér foltok a városok területeit mutatják. A térkép Hajdu Gábor szerkesztése.

Ezután kiválasztottunk a T-Star 2011. évi adatbázisából olyan indikátorokat, amelyek a települések intézményi ellátottságáról, elérhetőségéről, munkaerőpiacáról, a háztartások helyzetéről a lehető legtöbbet elárulnak, vagyis olyanokat, amelyek közelítő változóként szolgálnak a számunkra a HHK mindennapi életének megismeréséhez.⁶

A kiválasztott indikátorokat a következőképpen csoportosítottuk:

- Demográfia és anyagi helyzet: előregedés, vándorlás, személygépkocsi-tulajdon, lakásépítés, vagyis olyan indikátorokat soroltunk ide, amelyek alapján a helyi társadalom fenntartó képességének alakulását véljük megismerhetőnek.

⁶ Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a T-Star adatbázis lehetőségeit nem teljes mértékben merítettük ki, illetve hogy a kevés nem innen származó adaton kívül még sok más településsoros adatbázisból lehetne az általunk elemzendő jelenséget más érvényes és megbízható indikátor hozzáadásával gazdagítani (lásd pl. Kovács, 2013). Ezért a következő elemzést állításaink első tesztelésének tekintjük csupán.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

- Elérhetőség: a vasúti, az autóbusz- és a postai szolgáltatások közelsége, illetve a Budapesttől való távolság,⁷ vagyis olyan változók, amelyekről feltételezhető, hogy meghatározzák a HHK-en élőknek az ország többi részébe való integrálódásának esélyeit.
- Intézményi ellátottság és infrastruktúra: a háztartások mindennapjaira legjobban ható közművek, illetve egészségügyi, szociális és oktatási intézmények, valamint a közigazgatás és a helyi gazdaság szervezeteinek létét vagy hiányát, illetve használatát, továbbá a háztartások villamosenergia-fogyasztását⁸ mutatjuk be.

MIBEN KÜLÖNBÖZIK A HHK A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TELEPÜLÉSEKTŐL, ILLETVE A KISTELEPÜLÉSEKTŐL?

A kérdésre ebben a fejezetben csupán egyszerű leírással adunk választ, vagyis egyenként összehasonlítjuk a kiválasztott indikátorok eltéréseit a fejlettség és lakosság szám alapján kialakított településtípusok között (külön figyelmet fordítva a HHK-ra).

A 1. táblázatban látható, hogy demográfiai és anyagi helyzet tekintetében a vidéki Magyarország négy településtípusa minden tekintetben élesen eltér egymástól.

1. táblázat: A demográfiai és anyagi helyzet néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2820)						HHK/HH nagyobb település (arány)	HHK/nem HH kistelepülés (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb település (N = 521)	Nem HH kis-település (N = 885)	Nem HH nagyobb település (N = 597)	Összesen n (N = 2820)	p		
Nyugdíjasok	16,2	15,7	19,4	17,6	17,4	0,00	1,03	0,84

⁷ Mivel ez a változó az egyetlen, amely nem a KSH T-Star adatbázisából való (Szalkai, 2012), ezért röviden a képzés módjáról: az elérhetőségi vizsgálatok során a hálózatokat minden esetben gráfként kell értelmezni, melynek csúcsait az egyéni elérhetőség esetében a vizsgált terület települései (pl. ezek központja), úthálózati elágazásai, a gráfok éleit pedig az ezen pontokat összekötő hálózati szakaszok képezik. Az adott él útkategória szerinti hovatartozása, illetve fekvése (külső vagy átkelési szakasz) alapján rendelhető hozzá a szakaszhoz az a sebességérték, amely a megengedett sebességhatárokon belül a legjobban leírja az adott útkategóriára jellemző utazásokat [pl. autópálya 130 km, átkelés városon 50 km (megengedett sebesség), illetve 30 km (korrigált sebesség)]. Ezek alapján kerül sor az egyes (elemi) útszakaszokhoz tartozó utazási idő meghatározására.

⁸ Ez a változó egyszerre tekinthető az infrastruktúra kiépítettsége és a helyi gazdaság ereje indikátorának.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

száma (100 lakosra)						0		
Romák aránya** (%)	6,1	7,1	1,2	1,5	3,7	0,00 0	0,86	4,92
Egyéb kisebbséghez tartozók aránya** (%)	2,6	1,1	5,2	3,6	3,5	0,00 0	2,33	0,50
Odavándorlás ok száma (100 lakosra)	5,9	5,0	5,6	5,1	5,6	0,00 0	1,19	1,05
Elvándorlások száma (100 lakosra)	6,6	5,4	5,7	4,9	5,8	0,00 0	1,12	1,17
Vándorlási mérleg (100 lakosra)	-0,7	-0,5	-0,04	0,2	-0,3	0,00 0	1,45	16,93
Személygépkö csik száma (100 főre)	22,3	21,2	28,8	29,1	25,1	0,00 0	1,05	0,77
Épített lakások száma (1000 lakásra)	1,0	0,9	2,2	3,6	1,9	0,00 0	1,07	0,45

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistelepülések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

** Forrás: Népszámlálás 2001.

A nyugdíjasok aránya a HHK-en a fejlettebb településekhez (különösen a fejlettebb kistelepülésekhez) képest alacsonyabb, de a hátrányos helyzetű nagyobb településeknél kismértékben magasabb. Míg a roma/cigány származásúak aránya a HHK-en némileg alacsonyabb, mint a hátrányos helyzetű nagyobb településeken, és sokkal magasabb, mint a fejlett településeken, addig a többi nemzeti kisebbség esetében ennek a fordítottja igaz. A HHK vándorlási vesztesége a legnagyobb, és ez sok mozgás mellett valósul meg, vagyis ide irányul a legtöbb bevándorlás és innen mennek is el a legtöbben. A vándorlási veszteség tekintetében a HHK a hátrányos helyzetű nagyobb településekhez állnak a legközelebb, ugyanakkor a sok mozgás inkább a fejlett kistelepülésekhez hasonló. Az anyagi helyzet és a jövőbe való beruházás (új lakások építésének aránya) terén a HHK elmaradnak a fejlettebb településektől, de a hátrányos helyzetű nagyobb településektől nem, sőt ezekhez képest némileg jobb állapotot mutatnak.

Az infrastruktúra három tipológiaképző és két új indikátora (2. táblázat) azt mutatja, hogy a HHK minden tekintetben elmaradtak a vidéki Magyarország másik három településtípusához képest.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

2. táblázat: Az infrastruktúra néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2820)						HHK/HH nagyobb település (arány)	HHK/nem HH kistelepülés (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb település (N = 321)	Nem HH kis-település (N = 885)	Nem HH nagyobb település (N = 597)	Összesen n (N = 2820)	p		
A tipológia alapjául szolgáló infrastruktúra-indikátorok								
ISDN vonalak száma (100 lakosra)	0,7	0,8	1,5	1,5	1,1	0,000	0,48	0,43
Közcsatornába bekapcsolt lakások aránya (%)	14,7	21,9	52,1	61,7	37,2	0,000	0,67	0,28
Önkormányzati út és köztér hosszából mennyi kiépítetlen (%)	82,1	75,9	71,8	66,2	74,8	0,000	1,08	1,14
Új indikátorok								
Közüzemis szennyvízcsatornahálózat van (%)	23,4	39,3	66,6	81,6	51,1	0,000	0,60	0,35
Szennyvíztisztító van (%)	3,8	12,1	13,6	30,8	13,5	0,000	0,32	0,28

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistelepülések.

* Az adatok ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

A hátrány mértékére a fejlettség sokkal erősebben hat, mint a településnagyság. Az eltérő településnagyságból fakadó hátrány a csatornázottság terén kisebb, mint a fejlettségből fakadó, a szennyvíztisztító esetében azonban nincs ilyen eltérés a két dimenzió között: a HHK hátrányának mértéke azonos területi és fejlettségi szint szerint, s hatalmas, amikor e két dimenzió egyszerre van jelen.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

Az elérhetőség négy indikátora közül három a HHK hátrányát jelzi (3. táblázat), csupán a helyközi autóbusz-megálló léte tekintetében teljes az egyenlőség.⁹

3. táblázat: Az elérhetőség néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2820)						HHK/HH nagyobb település (arány)	HHK/nem HH kis-település (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb település (N = 321)	Nem HH kis-település (N = 885)	Nem HH nagyobb település (N = 597)	Összesen (N = 2820)	p		
Vasútállomás van (%)	18,9	43,3	22,7	47,1	28,8	0,000	0,44	0,83
Helyközi autóbusz-megálló van (%)	100,0	100,0	99,5	100,0	99,8	0,003	1,00	1,00
Postahivatal van (%)	38,2	100,0	53,8	99,8	63,2	0,000	0,38	0,71
Budapestre jutás ideje közúton** (perc)	129	111	121	86	115	0,000	1,17	1,07
Budapestre jutás ideje: <79,6 perc	7,9	24,3	11,4	46,9	20,0	0,000	0,32	0,55
Budapestre jutás ideje: 79,6-108,3 perc	14,5	24,3	20,9	25,8	20,0	0,000	0,59	0,69
Budapestre jutás ideje: 108,3-128,6 perc	24,5	18,1	21,9	10,9	20,0	0,000	1,36	1,12
Budapestre jutás ideje: 128,6-149,9 perc	28,8	12,8	20,3	8,0	20,0	0,000	2,26	1,42

⁹ Egy további elemzésben a járatszám, az utazási idő, illetve a járatok időbeli eloszlása értelmes elemzési szempontokat jelenthetnek majd.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

Budapestre jutás ideje: >149,9 perc	24,4	20,6	22,5	8,4	20,0	0,00 0	1,19	1,08
-------------------------------------	------	------	------	-----	------	-----------	------	------

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistépelülések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

** Szalkai (2012)

A vasút és a posta szolgáltatásának közvetlen elérése a HHK-en a legakadályozottabb, illetve Budapest ezektől van a legtávolabb. A településnagyság sokkal fontosabb ennek a hátránynak a létrehozásában, mint a fejletlenség. Ezzel szemben a Budapesttől való távolság szempontjából a HHK létrejöttét a fejlettség és a nagyság azonos módon befolyásolja: a cezúra a másfél órás izokron környékén található, amennyiben az alsó két körzetbe tartozó települések körében (vagyis ahonnan maximum 108 perc alatt Budapestre lehet jutni) az átlagosnál kisebb, e felett nagyobb a HHK kialakulásának esélye.

Az egészségügyi, a szociális és az oktatási szolgáltatások valamennyi indikátora azt jelzi, hogy a HHK-en élni majd minden tekintetben rosszabb esélyeket jelent az ilyen szolgáltatások elérése szempontjából, mint a három másik településtípus bármelyikén élni (4. táblázat).

4. táblázat: Az egészségügyi ellátás minőségének néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2820)						HHK/HH nagyobb települések (arány)	HHK/nem HH kistépelülések (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb települések (N = 321)	Nem HH kis települések (N = 885)	Nem HH nagyobb települések (N = 597)	Összesen n (N = 2820)	p		
Járóbetegszakellátás van (%)	2,4	32,1	6,9	43,4	15,9	0,00 0	0,07	0,34
Gyógyszertár van (%)	14,5	85,7	22,7	89,9	41,5	0,00 0	0,18	0,68
Háziorvosi szolgálat van (%)	19,4	90,0	30,6	94,1	46,8	0,00 0	0,22	0,63
Háziorvosi gyermekorvosi szolgálat van (%)	0,1	9,0	0,2	18,4	5,0	0,00 0	0,01	0,44
Háziorvosok száma (1000 felnőttre)	0,3	0,7	0,5	0,6	0,5	0,00 0	0,50	0,67

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

Gyerekorvosok száma (1000 gyerekre)	0,01	0,1	0,01	0,3	0,1	0,00 0	0,06	0,62
-------------------------------------	------	-----	------	-----	-----	-----------	------	------

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistételepülések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

Az egészségügyi szolgáltatásoknál ez a hátrány a háziorvosi szolgálat esetében a legkisebb, de még itt is elmondható, hogy a hátrányos helyzetű nagyobb településeken kétszer több háziorvos jut ezer felnőttre, mint a HHK-en.

A HHK a többi településtípushoz képest jellemzően sokkal több szociális segítségre szorul, és az idősgondozás két indikátora is a HHK – elsősorban településnagyság okozta – hátrányát igazolja (5. táblázat).

5. táblázat: A szociális ellátás indikátorai településtípusonként és ezek arányai a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2820)						HHK/HH nagyobb település (arány)	HHK/nem HH kistételepülés (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb település (N = 321)	Nem HH kis-település (N = 885)	Nem HH nagyobb település (N = 597)	Összesen n (N = 2820)	p		
A tipológia alapjául szolgáló infrastruktúra-indikátorok								
Védelemben vett kiskorú gyerekek a 0–18 éves állandó lakosok arányában (%)	3,3	3,5	0,8	1,3	2,1	0,00 0	0,95	4,14
Átmeneti segélyezésben részesültek a 18 évesnél idősebb lakosok arányában (%)	10,1	6,1	5,1	4,1	6,8	0,00 0	1,67	1,99

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDEZHETŐ!

Rendszeres segélyezésben részesültek a 18 évesnél idősebb lakosok arányában (%)	1,7	1,4	0,5	0,5	1,4	0,00 0	1,17	3,30
---	-----	-----	-----	-----	-----	-----------	------	------

Az 5. táblázat folytatása

Új indikátorok								
Idősek nappali intézménye van (%)	11,6	45,5	10,5	33,5	19,8	0,00 0	0,26	1,10
Időskorúak (tartós bentlakásos) otthona van (%)	3,3	20,2	5,8	19,6	9,5	0,00 0	0,17	0,58

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistéleplések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

Az oktatási szolgáltatások (6. táblázat) esetében a bölcsőde, a középiskola és a családi napközi hiánya – ismét különösen a nagyobb településekhez képest – meghatározó, az óvoda és az általános iskola léte gyakoribb, nem is beszélve az általános iskolai internetelés paradicsomi állapotáról.

6. táblázat: Az oktatás néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2820)						HHK/HH nagyobb települések (arány)	HHK/nem HH kistéleplések (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb települések (N = 321)	Nem HH kis-települések (N = 885)	Nem HH nagyobb települések (N = 597)	Összesen (N = 2820)	p		
Bölcsőde van (%)	0,2	5,9	0,8	14,2	4,0	0,00 0	0,03	0,25
Óvoda van (%)	46,3	100,0	56,6	99,3	66,9	0,00 0	0,46	0,82
Általános iskola van (%)	30,4	98,1	37,9	97,5	55	0,00 0	0,31	0,80
Középiskola van (%)	0,8	11,2	2,0	8,4	4,0	0,00 0	0,07	0,39
Internettel	93,1	99,0	95,8	98,4	96,9	0,00	0,94	0,97

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

ellátott általános iskolai feladat-ellátási helyek az összes feladat-ellátási hely arányában (%)						0		
Családi napközi van (%)	1,8	5,3	4,0	15,4	5,7	0,00 0	0,33	0,45

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistéleplések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

A helyi gazdaság állapotát jelző négy típusképző indikátor ellentmondásos képet fest a HHK és a többi településtípus viszonyáról (7. táblázat).

7. táblázat: A közigazgatás és a helyi gazdaság működésének néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2820)						HHK/HH nagyobb települések (arány)	HHK/nem HH kistéleplések (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb települések (N = 321)	Nem HH kis-települések (N = 885)	Nem HH nagyobb települések (N = 597)	Összesen n (N = 2820)	p		
A tipológia alapjául szolgáló gazdasági indikátorok								
Vállalkozások száma (100 lakosra)	12	12	18	16	15	0,00 0	0,99	0,66
Szállásférőhelyek száma (100 lakosra)	0,7	0,5	7,8	4,3	3,8	0,00 0	1,40	0,08
Nyilvántartott álláskeresők aránya 18-59 évesek között (%)	11,4	10,6	5,7	5,4	8,2	0,00 0	1,08	1,99
Kiskereskedelmi üzletek száma (100 lakosra)	0,6	0,7	0,8	0,8	0,7	0,00 0	0,79	0,74
Új indikátorok								

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

Körjegyzőség székhelye van (%)	19,2	22,4	29,5	27,5	24,5	0,00 0	0,85	0,65
Bankfiók van (%)	11,5	67,9	22,1	75,7	34,9	0,00 0	0,17	0,52
Piac van (%)	0,1	7,5	0,6	7,0	2,6	0,00 0	0,01	0,17
A háztartásoknak szolgáltatott villamos energia mennyisége (egy lakásra, 1000 kWh-ban)	2,11	2,33	2,47	2,81	2,40	0,00 0	0,90	0,85

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistéleplések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

Miközben a vállalkozások fajlagos száma és az álláskereső aránya a HHK és a nagyobb hátrányos helyzetű települések esetében közel egyforma, és a fejlettebb településekhez képest rosszabb helyzetet mutat, addig a HHK a szálláshelyek és a boltok fajlagos számát tekintve hasonló helyzetben van, mint a nagyobb hátrányos helyzetű települések miközben a fejlett településekhez viszonyítva mindkettőjük elmaradása jelentős. Az újonnan bevont indikátorok közül a körjegyzőség léte és a háztartások villamosenergia-fogyasztása esetében a HHK hátránya a többi településtípushoz képest viszonylag kicsi, s a fejletlenség hatása nagyobb, mint a településméreté. A bankfiók és a piac jelenléte esetében a hátrány ismét megnő, s ez újra elsősorban a településméret hatásának tudható be.

HOGYAN KELETKEZIK A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ KISTELEPÜLÉS?

Az eddigiekben sorra vett hatások egyidejű és egymással összefüggő hatásait a következő regressziós modell első oszlopa mutatja be (8. táblázat).

8. táblázat: A HHK létrejöttének esélye a hátrányos helyzet egyre szigorúbban definiált változatai esetében (logisztikus regresszió, esélyhányadosok)

A hátrányos helyzet	= a fejlettségi index átlaga alatti kistelepülések (McFadden R ² = 0,354)	= a fejlettségi index alsó tercilisébe tartozó kistelepülések (McFadden R ² = 0,376)	= a fejlettségi index alsó kvintilisébe tartozó kistelepülések (McFadden R ² = 0,402)
Vasútállomás van	0.622 ^{***} (0.078)	0.507 ^{***} (0.072)	0.505 ^{***} (0.087)
Postahivatal van	0.692 ^{**} (0.103)	0.599 ^{***} (0.097)	0.559 ^{**} (0.109)
Budapestre jutás ideje közúton (perc) (ref. kat.: Alsó kvintilis: <79,6 perc)	ref.	ref.	ref.
Második kvintilis: 79,6 – 108,3 perc	1.135 (0.220)	1.155 (0.252)	1.430 (0.398)
Harmadik kvintilis: 108,3 – 128,6 perc	2.252 ^{***} (0.432)	1.763 ^{***} (0.377)	1.911 ^{**} (0.512)
Negyedik kvintilis: 128,6 – 149,9 perc	2.994 ^{***} (0.612)	2.508 ^{***} (0.564)	2.820 ^{**} (0.773)
Ötödik kvintilis: >149,9 perc	3.175 ^{***} (0.713)	2.943 ^{***} (0.736)	3.446 ^{***} (1.048)
Bankfiók van	0.366 ^{***} (0.053)	0.364 ^{***} (0.062)	0.339 ^{***} (0.078)
Általános iskola van	0.592 ^{***} (0.091)	0.689 ^{**} (0.117)	0.830 (0.169)
Háziorvosi szolgálat van	0.383 ^{***} (0.054)	0.442 ^{***} (0.071)	0.442 ^{***} (0.089)
Vállalkozások száma (100 lakosra)	0.872 ^{***} (0.008)	0.847 ^{***} (0.010)	0.820 ^{***} (0.012)
LHH kistérség	1.859 ^{***} (0.279)	2.072 ^{***} (0.323)	2.691 ^{***} (0.461)
Régió (ref. kat.: Nyugat-Dunántúl)	ref.	ref.	ref.
Közép-Magyarország	0.465 (0.263)	0.487 (0.373)	X
Közép-Dunántúl	1.441 [*] (0.286)	1.650 ^{**} (0.389)	2.070 ^{**} (0.649)
Dél-Dunántúl	6.027 ^{***} (1.009)	7.961 ^{***} (1.454)	8.506 ^{***} (1.918)
Észak-Magyarország	2.172 ^{***} (0.413)	3.099 ^{***} (0.660)	3.412 ^{***} (0.897)

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

Észak-Alföld	2.899 ^{***} (0.621)	3.852 ^{***} (0.957)	4.438 ^{***} (1.430)
Dél-Alföld	5.012 ^{***} (1.299)	7.978 ^{***} (2.427)	11.786 ^{***} (4.644)
Konstans	2.555 ^{***} (0.656)	1.534 (0.442)	0.585 (0.210)
<i>N</i>	2820	2820	2820

X A modellből Közép-Magyarország is kimarad, mert ha ennyire alacsonyan húzzuk meg a fejlettségi határt, akkor HHK nincs ebben a régióban. Az esélyhányadosok alatt zárójelben a standard hiba található.

* $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

A modell magában foglalja az elérhetőség mindhárom indikátorát, továbbá az intézményi ellátottság egy-egy indikátorát. Szerepel továbbá a modellben két regionális változó: az egyik azt mutatja, hogy az a kistérség, amelyben a település található, hátrányos helyzetű-e, a másik a régió.

Az első modellben azt találjuk, hogy a HHK körébe kerülés esélyét növeli: a vasútállomás és a postahivatal hiánya, továbbá a Budapesttől való távolság legalább másfél órára való növekedése. Növeli a HHK körébe tartozás esélyét a vállalkozások kis száma, valamint az általános iskola, a háziorvosi szolgáltatás és a bankfiók hiánya is. A LHH kistérségekben levő települések a többi településnél nagyobb eséllyel tartoznak a HHK közé. Végül a regionális hatás sem elhanyagolható: a dél-dunántúli, mindkét alföldi és az észak-magyarországi régiós helyzet is növeli a HHK létrejöttének esélyét.

Vajon mennyiben változik a HHK létrejöttének mechanizmusa, ha az első modellben alkalmazott fejlettség definíciójánál szigorúbb definíciót alkalmazunk, vagyis a HHK helyett a „nagyon HHK” kialakulásának feltételeit vizsgáljuk (a 8. táblázat második és harmadik modelljeit, ahol a HHK definíciója rendre „szigorúbb”)?

Feltételeztük, hogy a szigorúbb definíció hatására azok a változók erősebben hatnak, amelyek a „nagyon HHK-et” választják el a többitől. Ilyen lehet például a vállalkozások száma, ami a leginkább hátrányos helyzetben levő településeken csökkenhet meredeken. Feltételezzük tovább, hogy ha a modellünkben valóban vannak olyan változók, amik a leginkább hátrányos helyzetben levő települések hátrányait jobban mérik, akkor ezek a modellek egyre nagyobb mértékben magyarázzák az egyre szigorúbban definiált HHK kialakulásának feltételeit.

A három modell összehasonlítása azt mutatja (8. táblázat), hogy

- a magyarázott érték valóban növekszik, vagyis a HHK határait annál jobban tudjuk az adott változó-együttessel meghatározni, minél szigorúbb HHK kritériummal dolgozunk,
- a becült esélyhányadosok iránya nem, nagysága pedig csak kismértékben változik (jobbára erősebb összefüggést jelező irányba),

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

- az előző állítással ellentétben ugyanakkor az LHH és a régió hatása erősen nő, vagyis aminél „szigorúbban” definiáljuk a HHK-t, annál erősebb a kistérségi és regionális hatás.¹⁰

Egy másik lehetőség a HHK „mértéke” szerint vizsgálni, hogy azonos vagy eltérő módon jön-e létre a leginkább és a legkevésbé hátrányos helyzetű, illetve a nagyon vagy kevésbé kis méret miatti HHK az, ha a két változót egyetlen skálává transzformáljuk. Ez azt jelenti, hogy a fejlettségi indexet és a településnagyságot mérő változót egyaránt egy 0-100 skálává alakítjuk át, ahol a 0-s érték a legfejlettebb, illetve a legnagyobb települést, a 100-as érték a legfejletlenebb, illetve a legkisebb települést jelenti. Az új változót (a továbbiakban HHK+) a két változó összegeként hoztuk létre, aminek értéke tehát 0-200 közötti lehet.¹¹

Első lépésben azt ellenőrizzük, hogy az átalakítás mennyiben tér el az eredeti modellhez képest. Ehhez a kiinduló modellt (az előző táblázat első modellje) alakítjuk át OLS modellé, s ennek elemzését hasonlítjuk össze az újonnan kialakított változó eredményével (9. táblázat). Azt feltételezzük, hogy a magyarázott értéknek nagyobbak kell lennie, mert míg a HHK változóban definíció szerint 1-es értéket kap (nagy érték), aki kicsi és fejletlen, míg 0-s értéket kapnak (kis érték) a fejlett települések mellett, a nagy és fejletlen települések is, addig a folytonos változó a településméretet és a fejlettséget együtt méri: a változó nagy értékeit a kicsi és fejletlen települések, míg a változó kis értékeit a nagy és fejlett települések kapják. A nagy és fejletlen, illetve a kicsi és fejlett települések pedig közepes értéket vesznek fel. A két változó tehát nagyon hasonló, de mégsem teljesen ugyanazt méri.

9. táblázat: A HHK létrejöttének esélye a hátrányos helyzet és a településméret kétféleképpen mért változata esetében (OLS regresszió, standardizált együtthatók)

	Az eredeti modell OLS-ként (HHK)	Folytonos változó: fejletlenség + kis méret (HHK+)
Vasútállomás van	-0.056***	-0.139***
Postahivatal van	-0.090***	-0.116***
Budapestre jutás ideje közúton (perc) (ref. kat.: alsó kvintilis (<79,6 perc))	ref.	ref.
Második kvintilis: 79,6-108,3 perc	0.010	0.064***
Harmadik kvintilis: 108,3-128,6 perc	0.098***	0.134***
Negyedik kvintilis: 128,6-149,9 perc	0.136***	0.174***
Ötödik kvintilis: >149,9 perc	0.130***	0.183***
Banvfők van	-0.118***	-0.187***

¹⁰ Azaz a legrosszabb helyzetben levő HHK erőteljesebben koncentrálnak bizonyos kistérségekbe és régiókba.

¹¹ Esetünkben a két szélsőérték 29,98 és 194,87 volt.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

Általános iskola van	-0.079 ^{***}	-0.093 ^{***}
Háziorvosi szolgálat van	-0.167 ^{***}	-0.187 ^{***}
Vállalkozások száma (100 lakosra)	-0.281 ^{***}	-0.237 ^{***}
LHH kistérség	0.085 ^{***}	0.104 ^{***}
Régió (ref. kat.: Nyugat-Dunántúl)	ref.	ref.
Közép-Magyarország	0.025	-0.167 ^{***}
Közép-Dunántúl	0.039 ^{**}	0.006
Dél-Dunántúl	0.251 ^{***}	0.137 ^{***}
Észak-Magyarország	0.115 ^{***}	0.087 ^{***}
Észak-Alföld	0.092 ^{***}	0.027 [*]
Dél-Alföld	0.122 ^{***}	0.058 ^{***}
Korrigált R ²	0,377	0,603
N	2820	2820

* $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

A magyarózott hányad jelentősen nőtt (37,7%-ról 60,3%-ra), és lényegében nem volt eltérés a két modell által kapott valóságkép között. Az egyetlen dimenzió, amelyben eltérést találtunk a két megközelítés között a régió, de ennek a két változó fent részletezett különbségéből fakadó okai vannak. Az egyik eltérés, hogy az eredeti modellben Nyugat-Dunántúlhoz képest Közép-Magyarország nem befolyásolta a HHK kialakulásának esélyét, míg a folytonos (fejletlenséget és kis méretet mérő) változónál az utóbbi régió együtthatója negatív és szignifikáns. Ennek oka, hogy a Közép-Magyarországi települések jelentősen nagyobbak, mint a Nyugat-Dunántúliak, így a folytonos változón alacsonyabb, míg az eredeti HHK változónál a két régió relatíve fejlett települései egyaránt 0-s („nem HHK”) értéket kaptak. A hasonló okokra visszavehető másik eltérést Közép-Dunántúl esetében láttuk. A becsült együttható az eredeti modellben ugyan statisztikai értelemben szignifikáns, de meglehetősen kicsi volt, és ez a kis hatás tűnt el a fejlettséget és településnagyságot együttesen mérő folytonos változónál.

Ha ezek után kvintilisekre bontjuk a HHK+ értékeit (10. táblázat), akkor azt találjuk, hogy az egyes negyedekben belül eltérőek lehetnek a magyarázó változók hatásai.

10. táblázat A HHK létrejöttének esélye a HHK+ kvintilisei szerint (OLS regresszió, standardizálatlan együtthatók)

	Nagy és fejlett települések	(2)	(3)	„Nagyon HHK”
	Alsó kvartlilis	2. kvartlilis	3. kvartlilis	Felső kvartlilis
Vasútállomás van	-4.600 ^{***} (0.909)	-0.010 (0.210)	-0.147 (0.176)	-2.140 ^{***} (0.662)
Postahivatal van	3.593 (3.846)	-0.517 (0.328)	-0.804 ^{***} (0.185)	-3.139 ^{***} (0.771)

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

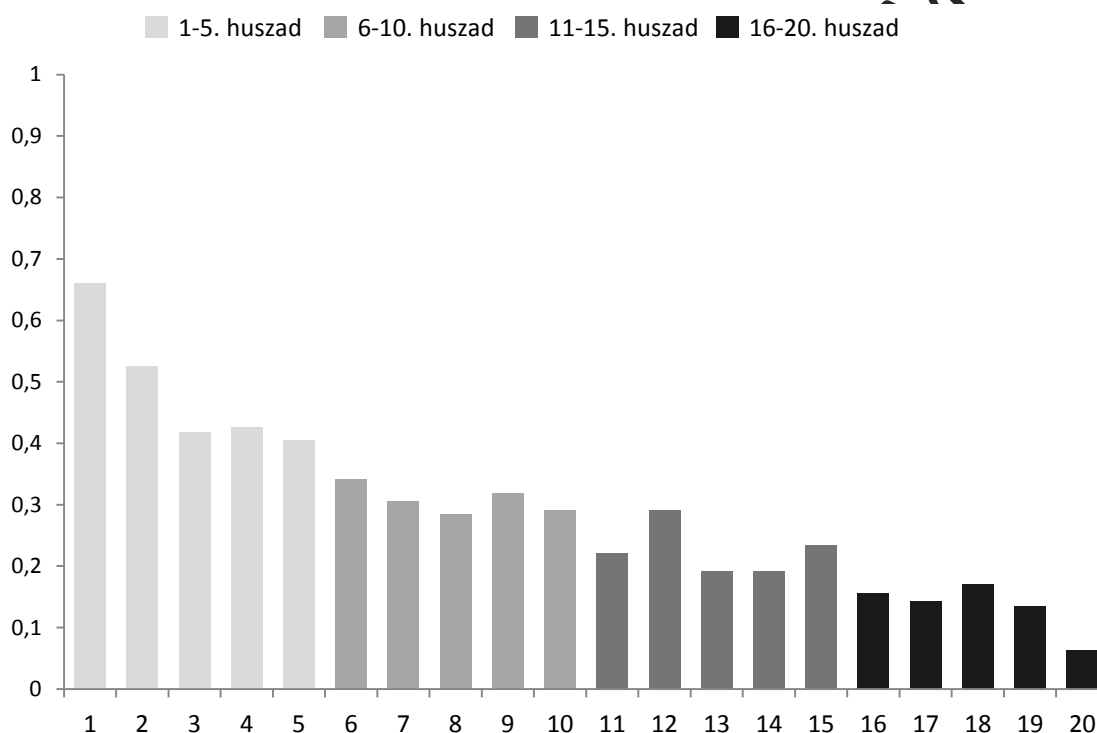
Budapestre jutás ideje közúton (perc) (ref. kat.: alsó kvintilis (<79,6 perc)	ref.	ref.	ref.	ref.
Második kvintilis: 79,6-108,3 perc	0.013 (1.333)	0.504 (0.322)	0.008 (0.283)	0.106 (1.161)
Harmadik kvintilis: 108,3-128,6 perc	1.278 (1.665)	0.633* (0.339)	0.593** (0.281)	1.587 (1.099)
Negyedik kvintilis: 128,6-149,9 perc	3.095 (1.891)	0.992*** (0.379)	0.474 (0.294)	2.587** (1.108)
Ötödik kvintilis: >149,9 perc	4.925** (2.056)	0.961** (0.410)	0.281 (0.323)	3.031** (1.206)
Bankfiók van	-4.048*** (1.108)	-0.517** (0.224)	-0.224 (0.211)	0.721 (1.134)
Általános iskola van	0.104 (2.381)	-0.616** (0.277)	0.039 (0.195)	0.991 (0.780)
Háziorvosi szolgálat van	-1.896 (1.844)	-0.964*** (0.250)	-0.380** (0.187)	-1.361 (0.919)
Vállalkozások száma (100 lakosra)	-0.214** (0.064)	-0.060*** (0.015)	-0.059** (0.012)	-0.350*** (0.040)
LHH kistérség	3.850** (1.677)	0.031 (0.312)	-0.028 (0.214)	1.738*** (0.591)
Régió (ref. kat.: Nyugat-Dunántúl)	ref.	ref.	ref.	ref.
Közép-Magyarország	-13.885*** (1.914)	0.096 (0.592)	0.661 (0.986)	-3.596 (6.043)
Közép-Dunántúl	-1.460 (1.726)	0.071 (0.335)	-0.196 (0.275)	0.347 (1.055)
Dél-Dunántúl	0.797 (1.892)	0.672* (0.349)	0.505** (0.227)	2.449*** (0.721)
Észak-Magyarország	-0.478 (1.742)	0.799** (0.352)	0.377 (0.256)	1.747* (0.910)
Észak-Alföld	-3.143* (1.732)	0.539 (0.379)	0.663** (0.307)	1.314 (1.228)
Dél-Alföld	-0.864 (1.736)	0.886** (0.423)	1.061*** (0.373)	0.781 (1.689)
Konstans	125.312*** (4.129)	135.973*** (0.512)	142.867*** (0.355)	153.096*** (1.344)
Korrigált R ²	0.206	0.104	0.073	0.214
N	705	705	705	705

A megmagyarázott hányad az alsó negyed (nagyobb és fejlettebb települések) és a felső negyed (kisebb és fejletlenebb települések) esetében nagyobb, mint a középső negyedeknél. Ahogy látni fogjuk, ennek elsősorban az az oka, hogy bizonyos jellemzők a legfejlettebb településeket különböztetik meg a többitől, míg vannak olyan jellemzők, amik a legfejletlenebbeket választják el a többi településtől.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

A vasútállomás léte ebből a szempontból köztes. A felső negyeden (a legnagyobb és legfejlettebb településeken) belül negatív a becslült együttható, azaz a nagyon fejlett településekhez képest a „meglehetősen” fejlett településeken kevésbé gyakori a vasútállomás. A közepes méretű és közepesen fejlett településeken belül (a második és harmadik kvartilisban) a vasútállomás léte nem függ össze a hátrányos helyzetet és településméretet mérő változóval, azaz a közepes települések esetében minden a folytonos változó növekedésével nem változóik a vasút jelenléte a településen. A felső kvartilis (a legkisebb és legfejletlenebb) településeinek modelljében az együttható ismét negatív és szignifikáns, azaz a fejletlen települések csoportján belül az igazán fejletlen településeket a vasútállomás hiánya erősen megkülönbözteti a többi (szintén fejletlen) településtől. A fenti eltéréseket szemlélteti a 3. ábra, amely megmutatja, hogy milyen valószínűséggel rendelkeznek vasútállomással a fejlettségi index szerint huszadokra osztott települések.

3. ábra A vasútállomás gyakorisága a HHK+ huszadai szerint (%)

A kétváltozós összefüggésből is látszik, hogy míg 1-5. huszadban (a legnagyobb és legfejlettebb településeknél) a vasútállomással rendelkező települések aránya erősen csökken, addig a középső huszadokban 30% körül ingadozik, ugyanakkor a legfejletlenebb települések öt huszada esetében a 16-19. huszadokban látható nagyjából 15%-os arány a legfejletlenebbeknél 6%-ra csökken.

A postahivatal esetében némileg más összefüggést látunk: a legfejlettebb és az inkább fejlett települések között statisztikai értelemben nincs kapcsolat a postahivatal léte és a fejlettségi és településméret-index között, míg a fejletlenebb települések körében egyre inkább „eltűnik” a postahivatal. A vasútállomással szemben tehát a postahivatal csak az igazán fejletlen településekről hiányzik (2. függelék F1. ábra).

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

A bankok csak a legfejlettebb községekben vannak jelen, a folytonos változó alsó két kvartilisében erősen negatív a becslt együtttható. A meglehetősen fejletlen és a legfejletlenebb települések között viszont már nem függ össze a folytonos változóval a bankfiók léte – elsősorban azért, mert ezeken a településeken szinte már nincsenek is jelen a bankok (2. függelék F2. ábra).

A háziiorvosi ellátás és az iskola esetében nagyon hasonló dinamikát láthatunk. Statisztikailag is jelentős összefüggés a középső kvartiliseknél van. Mindez azt jelenti, hogy a két intézmény a fejlettebb településeken általában megtalálható, majd a közepesen fejlett és közepesen fejletlen települések körében „tűnik el”, míg a legkisebb és legfejletlenebb települési negyedben már nem differenciál a települések között, mivel a legrosszabb helyzetű települések esetében mindenhol ritka a háziiorvosi ellátás és az iskola jelenléte is. (2. függelék F3. ábra és F4. ábra).

Az LHH-s kistérségben való elhelyezkedés a legfejlettebb települések körében kis valószínűsége, azonban már a folytonos változónk alsó kvartilisében is szorosan együtt jár a fejlettség és a településnagyság csökkenésével. A közepes települések nem különböznek egymástól aszerint, hogy LHH-s kistérségben vannak-e, míg a legfejletlenebb negyedben belül ismét erős az összefüggés az LHH-s kistérségi lét és a fejlettség, kis méret között (2. függelék F5. ábra).

A vállalkozások számánál hasonló, az első és a negyedik kvartilisben erős, a középső kvartilisekben kevésbé erős, de statisztikailag szignifikáns összefüggést látunk. A fejlettség kezdeti csökkenésével (a HHK+ értékének növekedésével) együtt „tűnnek el” a gazdasági szervezetek, majd a HHK+ index eloszlásának közepén a vállalkozások számának csökkenése lelassul, bár nem szűnik meg. A legfejletlenebb települések esetében pedig ismét felgyorsul a vállalkozások számának csökkenése. A kétváltozós összefüggést vizsgálva mindez azt jelenti, hogy a legfejletlenebb településeken teleannyi vállalkozás található, mint a legfejlettebb településeken (2. függelék F6. ábra)¹²

A Budapesttől való távolság esetében az LHH-hoz hasonló összefüggés figyelhető meg: a nagyobb távolság esetében a legfejlettebbek és „nagyon HHK+” települések körében egyaránt erős az összefüggés a HHK+ értékének változása és a HHK-vá válás esélye között. Az eredményt ebben az esetben is az magyarázza, hogy a legfejlettebb negyedben statisztikailag is jelentős mértékben emelkedik a Budapesttől nagyon távol elhelyezkedő települések aránya a HHK+ index növekedésével. A két közepesen fejlett negyedben gyenge vagy nem létező a két változó együttjárása, míg a „nagyon HHK+” települések csoportjában a legrosszabb helyzetben levőkről ismét elmondható, hogy a „leginkább HHK+” települések átlagosan távolabb helyezkednek el Budapesttől, mint a szintén rossz, de kevésbé rossz helyzetben levők (2. függelék F7. ábra).

¹² A vállalkozások méretéről nem rendelkezünk információval, de feltételezzük, hogy nem csak a gazdasági szervezetek számánál, hanem a méreténél is hasonló összefüggést találunk, és a két folyamat additív is lehet.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

A régiós elhelyezkedésnél pedig elsősorban az észak-alföldi, a dél-dunántúli és a dél-alföldi elhelyezkedés esetében látunk minden negyedben a becült együttthatót tekintve konzisztens, bár statisztikai értelemben nem mindig szignifikáns kapcsolatot. Ezekon kívül a Közép-Magyarország régió legfejlettebb negyedben becült erősen negatív együttthatójára érdemes kitérni. Ennek magyarázat, hogy a közép-magyarországi települések szinte kizárólag a legfejlettebb és legnagyobb települések közül kerülnek ki, és a fejlettség csökkenésével együtt már az alsó kvartilisben is erősen csökken a közép-magyarországi elhelyezkedés valószínűsége, a medián feletti települések közül pedig gyakorlatilag egy sem ebben a régióban található.

ELTÉRÉSEK A HHK-EN BELÜL

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a HHK-en belül okoz-e eltérést a települések között három regionális metszet: a településméret, a földrajzi elhelyezkedés és a kistérségi hátrány léte vagy hiánya.¹³

A területi elhelyezkedés a települések életképességében viszonylag kevésbé okoz különbségeket, a dél-dunántúli HHK-en valamivel kevesebb a nyugdíjas és a roma/cigány származású lakos, magasabb az egyéb nemzeti kisebbségekhez tartozók aránya és több a személygépkocsi (11. táblázat).

11. táblázat: A demográfiai és az anyagi helyzet néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	Áprófalva (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N=362)	Nem LHH kistérség (N=655)	p	
Nyugdíjasok száma (100 lakosra)	15	17	0,000	16	16	0,056	14	17	0,000
Romák aránya** (%)	6,9	11,1	0,000	5,5	6,9	0,040	10,1	3,8	0,000
Egyéb kisebbséghez tartozók aránya** (%)	4,4	1,3	0,000	2,8	2,3	0,417	2,5	2,7	0,756

¹³ A elemzésből kihagytuk azokat az indikátorokat, amelyek aránya HHK-en nagyon alacsony volt, illetve egy esetet (autóbusz-megálló) azért, mert valamennyi HHK elérhető autóbuszal.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

Odavándorlások száma (állandó és ideiglenes vándorlások száma összesen) (100 lakosra)	6,23	5,93	0,223	6,19	5,54	0,001	6,20	5,80	0,046
Elvándorlások száma (állandó és ideiglenes vándorlások száma összesen) (100 lakosra)	7,0	7,0	0,967	7,0	6,0	0,000	7,1	6,4	0,008
Vándorlási mérleg (100 lakosra)	-0,7	-1,0	0,361	-0,8	-0,4	0,005	-0,9	-0,6	0,210
Személygépkocsik száma (100 főre)	22	19	0,000	23	22	0,014	19	24	0,000
Épített lakások száma (1000 lakosra)	0,8	0,7	0,810	1	1	0,895	0,5	1,3	0,015

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

** Forrás: Népszámlálás 2007.

A településméret több eltérés oka, az aprófalvakban magasabb a nyugdíjasok fajlagos és kisebb a roma/cigány származásúak aránya, több a vándorlás és a személygépkocsik fajlagos száma. A kistérségi hátrányok jobbára a HHK nagyobb hátrányával járnak együtt: kevesebb gépkocsi és új lakás, nagyobb vándorlási veszteség sok mozgással és magas a roma/cigány származásúak aránya.

Infrastruktúra szemszögéből nézve (12. táblázat) regionális tekintetben szinte minden téren rosszabb a déli régiók helyzete az északiakéhoz képest, és ugyanez mondható el az aprófalvak kistépelülésekhez viszonyított helyzetéről is.

12. táblázat: Az infrastruktúra néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúli (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófalvú (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N = 362)	Nem LHH kistérség (N = 655)	P
A tipológia alapjául szolgáló infrastruktúra indikátorok									
ISDN vonalak száma (100 lakosra)	0,7	0,7	0,401	0,5	0,9	0,000	0,6	0,7	0,046
Közcsatornák a bekapcsolt lakások aránya (%)	8,5	30,1	0,000	11,6	19,5	0,000	13,1	15,5	0,186
Önkormányzati út és köztér hosszából mennyi kiépítetlen (%)	86,1	78,6	0,000	84,1	78,9	0,000	79,9	83,3	0,001
Új indikátorok									
Közüzemis szennyvízcsatornahálózat van (%)	12,6	50,2	0,000	18,6	31,1	0,000	23,8	23,2	0,843
Szennyvíztisztító van (%)	0,8	18,1	0,000	3,0	5,1	0,096	5,8	2,7	0,015

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak

A kistérségi hátrány ezzel szemben nem minden tekintetben jár együtt települési hátránnyal, sőt a szennyvíztisztító és a jobb utak léte szempontjából némi előnyt is jelent.

Elérhetőség tekintetében (13. táblázat) déli régióban élni rosszabb, mint északiban, és apró településen sokkal rosszabb, mint kistépülésen.

13. táblázat: Az elérhetőség néhány indikátora a HHK három regionális metszetében* a kvintilisé alakított változóban

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófalv (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N = 362)	Nem LHH kistérség (N = 655)	p
Vasútállomás van (%)	20,7	17,7	0,368	13,3	27,8	0,000	18,0	19,9	0,576
Postahivatal van (%)	26,7	49,8	0,000	5,4	90,3	0,000	39,5	37,4	0,510
Budapestre jutás ideje közúton (perc)	131	113	0,000	133	123	0,000	146	119	0,000
Budapestre jutás ideje: <79,6 perc	2,3	20,7	0,000	3,7	14,5	0,000	2,5	10,8	0,000
Budapestre jutás ideje: 79,6-108,3 perc	15,9	17,7	0,545	12,2	18,1	0,009	6,1	19,1	0,000
Budapestre jutás ideje: 108,3-128,6 perc	24,7	24,5	0,952	28,1	21,9	0,135	15,2	29,6	0,000
Budapestre jutás ideje: 128,6-149,9 perc	33,5	17,0	0,008	34,2	20,2	0,000	30,4	27,9	0,410
Budapestre jutás ideje: >149,9 perc	21,7	10,1	0,000	23,8	25,3	0,609	45,9	12,5	0,000

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

Mindkét dimenzióban a postai szolgáltatások hiánya és Budapest nagyobb távolsága okozza a hátrányt, amihez az aprófalvak esetében a vasút nagyobb mértékű hiánya is társul. A kistérségi hátrány ezzel szemben csak egy tekintetben hátrányos – Budapest sokkal messzebb van.

Az egészségügyi ellátás terén nincs erős regionális hatás (14. táblázat). Ezzel szemben aprófaluban élni minden téren és minden esetben hátrányt jelent. Ennek szöges ellentéte a

kistérségi hátrány: nem mutatható ki statisztikailag jelentős eltérés az LHH és a nem LHH kistérségek között.

14. táblázat Az egészségügy néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófalv (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N = 362)	Nem LHH kistérség (N = 655)	p
Járóbetegszakellátás van (%)	1,5	4,2	0,035	0,3	5,6	0,000	2,2	2,4	0,815
Gyógyszertár van (%)	12,3	16,9	0,112	2,6	36,2	0,000	15,6	15,0	0,497
Háziorvosi szolgálat van (%)	18,4	21,5	0,337	4,0	43,9	0,000	20,4	18,8	0,521
Háziorvos száma (1000 felnőttre)	33,9	38,8	0,475	13,5	60,2	0,000	36,8	32,2	0,370

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

A szociális ellátások terén (17. táblázat) két tekintetben térnek el egymástól a déli és az északi régiók: az utóbbiakban magasabb a rendszeresen segélyezett aránya és hozzáférhetőbbek az idősek nappali ellátásai. A településméret esetében élesen eltérő a kép a két típus között: az aprófalvakban a segélyezés, a nagyobb kistérségeken az idősgondozás a jellemző. Az LHH településeken a legtöbb szociális ellátás elterjedtebb, mint a nem LHH településeken, de egy kivétellel (rendszeres segélyezés) a különbségek statisztikailag nem jelentősek.

15. táblázat: A szociális ellátás néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófalvú (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N=362)	Nem LHH kistérség (N=655)	p
A tipológia alapjául szolgáló szociális indikátorok									
Védelembevett kiskorú gyerekek a 0–18 éves állandó lakosok arányában (%)	3,4	3,6	0,604	3,2	3,4	0,464	3,9	3,0	0,007
Átmeneti segélyezésben részesültek a 18 évesnél idősebb lakosok arányában (%)	8,9	9,3	0,780	12,3	11,7	0,000	9,9	10,2	0,742
Rendszeres segélyezésben részesültek a 18 évesnél idősebb lakosok arányában (%)	1,8	2,2	0,014	1,8	1,6	0,047	2,3	1,4	0,000
Új indikátorok									
Idősek nappali intézménye van (%)	6,8	16,5	0,000	6,9	19,1	0,000	13,8	10,4	0,102
Időskorúak (tartós bentlakásos) otthona van (%)	3,5	1,7	0,178	1,8	5,9	0,000	3,9	3,1	0,490

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

Az oktatási ellátás terén (16. táblázat) a déli és az apró települések erős hátrányát látjuk (kivéve az iskolai internetellátottságot), ugyanakkor a kistérségi hátrány az itt található HHK lakosai számára inkább előnyt jelent.

16. táblázat: Az oktatás néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófalv (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N = 362)	Nem LHH kistérség (N = 655)	p
Óvoda van (%)	36,5	61,6	0,000	18,1	91,3	0,000	50,5	44,1	0,060
Általános iskola van (%)	23,7	40,9	0,000	7,0	67,6	0,000	35,4	27,6	0,010
Internettel ellátott általános iskolai feladat-ellátási hely van (az összes feladat-ellátási hely százalékában)	95,7	87,9	0,047	79,5	95,4	0,000	91,6	94,2	0,370

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

A helyi gazdasági helyzet és közigazgatás terén a három metszetben nagyon eltérő a kép (17. táblázat). A regionális eltérések nem élesek, kivéve a helyi vállalkozások fajlagos számának és a nagyobb villamosenergia-fogyasztásnak szignifikánsan magasabb értékeit a déli régióban. Ezzel szemben aprófaluban élni – a vállalkozások és szálláshelyek fajlagos számától eltekintve – szignifikáns hátrányt jelent a nagyobb kisfalvakhoz képest. Igen eltérő a kép, ha az LHH-s és nem LHH-s régióban elhelyezkedő településeket hasonlítjuk össze: az LHH-s településeken több a bolt, a körjegyzőségi székhely és a bankfiók, ugyanakkor több a munkanélküli és kisebb a villamosenergia-fogyasztás.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

17. táblázat A helyi gazdaság és a közigazgatás néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófalú (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N = 362)	Nem LHH kistérség (N = 655)	p
A tipológia alapjául szolgáló gazdasági indikátorok									
Vállalkozások száma (100 lakosra)	11	9	0,000	12	12	0,926	12	12	0,140
Szállásférőhelyek száma (100 lakosra)	0,5	1,1	0,070	0,7	0,6	0,486	0,8	0,6	0,241
Nyilvántartott álláskeresők aránya 18–59 évesek között (%)	12,8	13,3	0,200	11,7	10,9	0,025	14,3	9,7	0,000
Kiskereskedelmi üzletek száma (100 lakosra)	0,6	0,6	0,347	0,7	0,6	0,007	0,6	0,6	0,007
Új indikátorok									
Körjegyzőség székhelye van(%)	19,6	24,1	0,191	6,9	38,8	0,000	23,5	16,8	0,009
Bankfiók van (%)	12,3	11,4	0,722	2,2	26,3	0,000	14,1	10,1	0,055
A háztartásoknak szolgáltatott villamos energia mennyisége (egy lakásra, 1000 kWh-nként)	2,27	1,90	0,000	2,03	2,24	0,000	2,0	2,18	0,000

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

ÖSSZEFOGLALÁS

A vizsgált dimenziók (életképesség, elérhetőség, intézményi – egészségügy, oktatás, szociális – ellátottság, infrastruktúra, helyi gazdaság és közigazgatás) mindegyikére igaz, hogy a vidéki Magyarország négy településtípusa minden tekintetben élesen eltér egymástól, s noha ennek mértéke más, a HHK általában a rosszabb helyzetűnek mutatkozott, mint a fejlettebb kistelepülések vagy a hátrányos helyzetű nagyobb települések átlaga, s kivétel nélkül, mint a fejlett nagyobb települések.

A HHK körébe kerülés esélyét növeli a rosszabb elérhetőség (a vasútállomás és a postahivatal hiánya, továbbá ha egy település minél távolabb van Budapesttől, annál valószínűbb, hogy a HHK lesz belőle). Növeli a HHK körébe való tartozás esélyét a vállalkozások alacsony száma, továbbá az általános iskola, a háziorvosi szolgáltatás és a bankfiók hiánya is. A LHH kistérségekben levő települések a többi településnél nagyobb eséllyel tesznek hátrányos helyzetű kistelepüléseket. Végül a regionális hatás sem elhanyagolható: a dél-dunántúli, mindkét alföldi és az észak-magyarországi régióban élés is növeli a HHK létrejöttének esélyét.

A vizsgált dimenziók eltérő, nem feltétlenül lineáris kapcsolatban vannak a községek fejletlenségével és kis méretével. A bankfiók és a vasútállomás a fejlettség kis csökkenésekor „eltűnik”, az igazán fejletlen és kis méretű településeken pedig szinte teljesen hiányzik. Ezzel szemben postahivatal a közepesen fejlett településeken is viszonylag nagy arányban van jelen, és inkább az alsó 50%-ban kezd el hiányozni. Az általános iskola és a háziorvosi szolgálat pedig a közepesen fejlett települések között differenciál; a fejlett és a fejletlen települések nem különböznek egymástól e tekintetben: az előbbieken ugyanolyan nagy arányban megtalálhatóak, az utóbbiakon ugyanolyan mértékben hiányoznak.

Ha a HHK között vizsgáljuk a területi elhelyezkedés, a településméret és a kistérségi hátrányok hatását, azt találjuk, hogy a dél-dunántúli elhelyezkedés az észak-magyarországihoz képest ritkábban (pl. rosszabb az infrastruktúra), az aprófalujelleg a nagyobb kistelepülésekhez képest gyakrabban (pl. nagyobb vándorlási veszteség, rosszabb infrastruktúra és általában minden ellátás terén) tovább fokozza a hátrányok mértékét. A kistérségi hátrány hatása ellentmondásos: van, amiben a nem LHH kistérségbe sorolt településekhez képest rosszabb (pl. sok mozgással történő vándorlási veszteség, a roma/cigány származásúak magas aránya, Budapest messzesége), de van, amiben jobb (pl. úthálózat) az LHH-ba tartozó HHK helyzete.

IRODALOM

Az Országgyűlés 97/2005.(XII.25.) OGY határozata az Országos Területfejlesztési Koncepcióról. <http://www.vati.hu/static/otk/int/interaktiv.html>

G. Fekete Éva (2008) Az aprófalvak gazdasági lehetőségei. *Ezredforduló*, 3: 9-13.

Kovács Katalin, Váradai Monika Mária (szerk.) (2013): *Hátrányban vidéken*. Argumentum, Budapest.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

Kiss János Péter (2008): Aprófalvasodás és aprófalvaink sorsa – történelmi metszetben. In Váradi Monika Mária (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*. ÚMK, Budapest, 29–69.

Kovács Katalin (2013): Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. In Kovács Katalin, Váradi Monika Mária (szerk.): *Hátrányban vidéken*. Argumentum, Budapest, 25–56.

2011. évi népszámlálás. 3. Országos adatok. KSH, Budapest, 2013.

http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_orsz_2011.pdf

Szalkai Gábor (2012): *Határtalan elérhetőség*. Kézirat. ELTE, Budapest.

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ

1. FÜGGELÉK: A HÁTRÁNYOS HELYZET VÁLTOZÓINAK KIALAKÍTÁSA

A hátrányos helyzetet definiáló településfejlettségi indexet alkotó indikátorok forrása a 2010. évi T-Star volt.¹⁴ Az index három mutatót foglalt magában: (1) gazdasági fejlettség, (2) infrastrukturális fejlettség, (3) szociális dimenzió, segélyezés.

A három mutató három vagy négy indikátor főkomponenséből jött létre (F1. táblázat):

F1. táblázat: A gazdasági, az infrastrukturális és a szociális mutatók főkomponens-súlyjai:

Gazdasági mutatók	
100 lakosra jutó vállalkozások száma	0,721
100 lakosra jutó szállásférőhelyek száma	0,580
18–59 éves korosztályon belül a nyilvántartott álláskeresőők száma	–0,647
Infrastrukturális mutatók	
100 lakosra jutó kiskereskedelmi üzletek száma	0,515
100 lakosra jutó ISDN vonalak száma	0,668
Közcsatornába bekapcsolt lakások aránya	0,650
Önkormányzati út és köztér hosszából hány százalék kiépítetlen	–0,532
Szociális mutatók	
Védelembe vett kiskorú gyerekek aránya a 0–18 éves állandó lakosok számához viszonyítva	0,746
Az önkormányzat által nyújtott átmeneti segélyezésben részesültek aránya a 18 évesnél idősebb lakosság arányában	0,316
Az önkormányzat által nyújtott rendszeres segélyezésben részesültek aránya a 18 évesnél idősebb lakosság arányában	0,788

A három mutatóból¹⁵ (a szociális mutató beforgatása után) jött létre a fejlettség összesített indexe. Az index centrált (0 átlagú) volt. A hátrányos helyzet határát kutatói döntés alapján az index átlagánál (0,0005) húztuk meg, ami szinte teljesen azonos volt az index mediánjával. Hátrányos helyzetűnek tehát az átlagnál fejletlenebb kistélepülések tekintettük, ami szinte teljesen egybeesik kistélepülések fogalmával, legkevésbé fejlett 50 százalékkal.¹⁶ Így 1017 hátrányos helyzetű kistélepülést (HHK) definiáltunk.

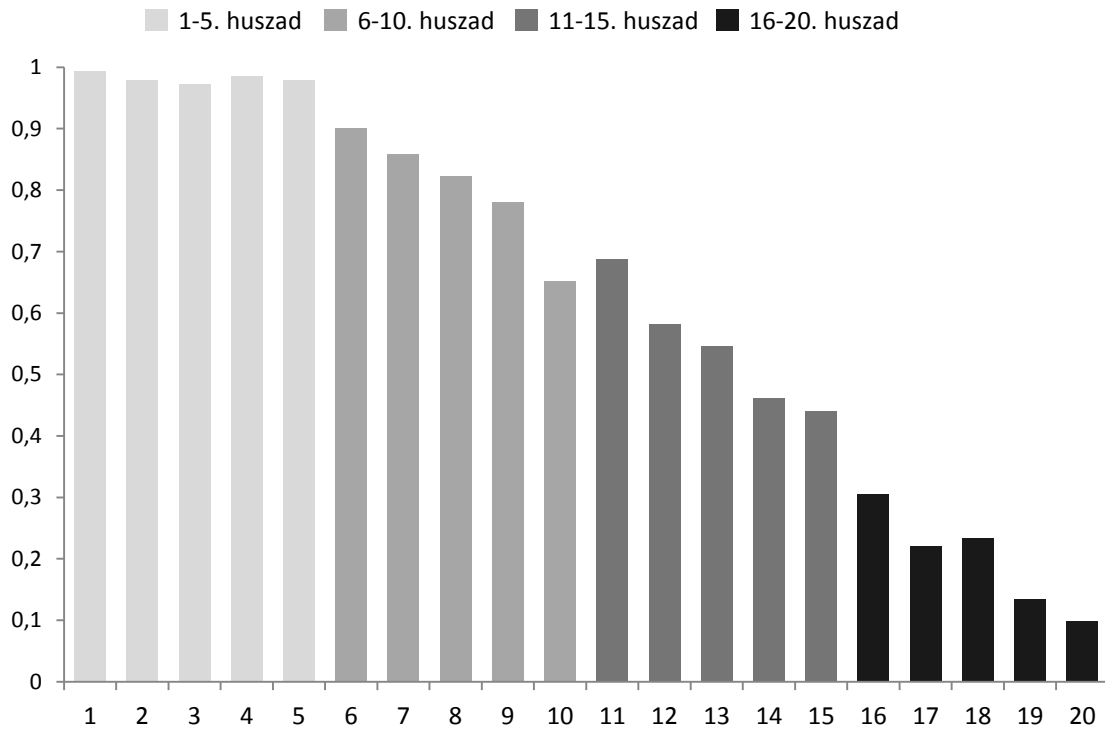
¹⁴ Hat település esetében a fejlettségi indexet alkotó kilenc változó valamelyike hiányzott.

¹⁵ A három mutató páronkénti korrelációi: gazdaság–infrastruktúra: 0,331; gazdaság–szociális: –0,413; infrastruktúra–szociális: –0,242.

¹⁶ A KSH általunk használt 2005-ös Mikrocenzus-adatfájljában, amelyben a települések területi adatai is benne vannak, öt, feltehetően 2005-ben önállóvá vált település nem szerepel, ezért ezek kimaradnak a mintavételből.

2. FÜGGELÉK: ÁBRÁK

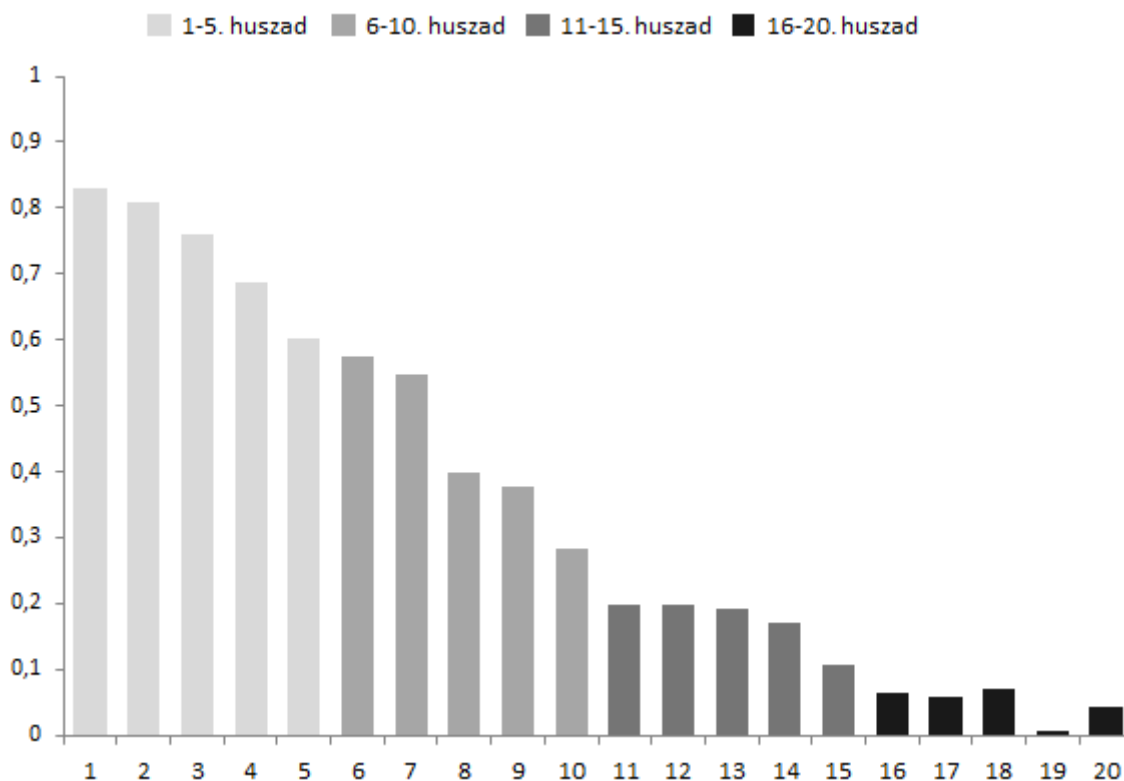
F1. ábra: A postahivatal gyakorisága a településméretet és a fejlettséget mérő változó huszadai szerint (%)

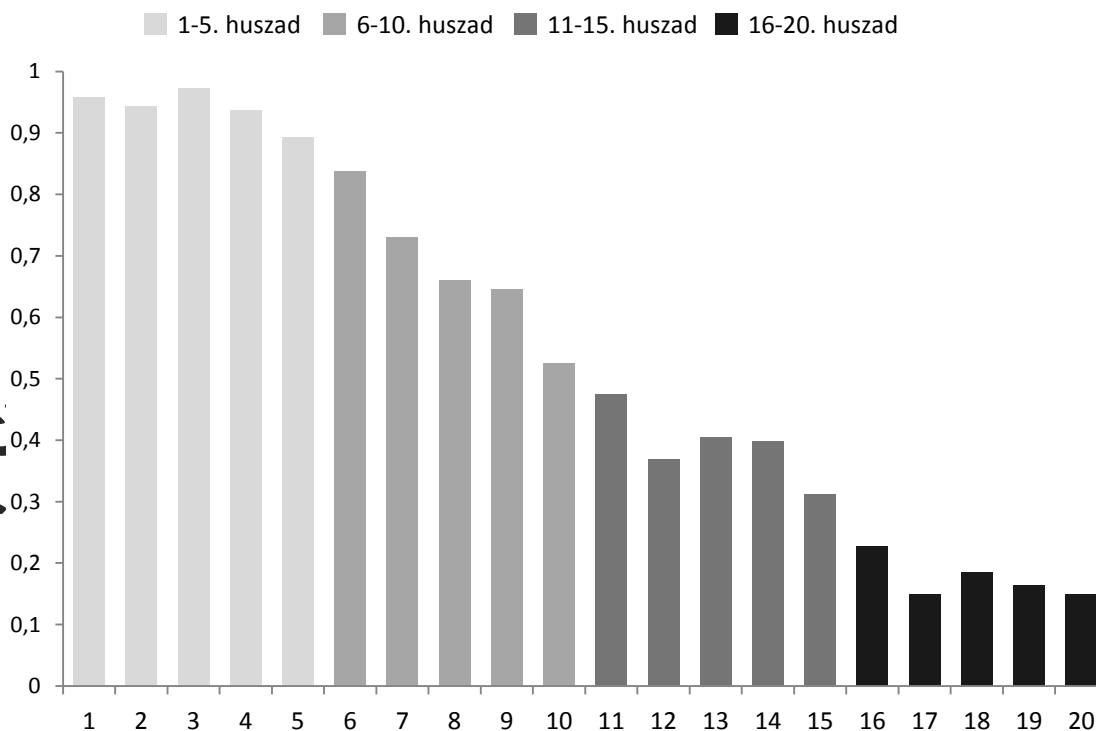
170

A SZERZŐK ENGEDÉLYE NÉLKÜL NEM IDÉZHETŐ!

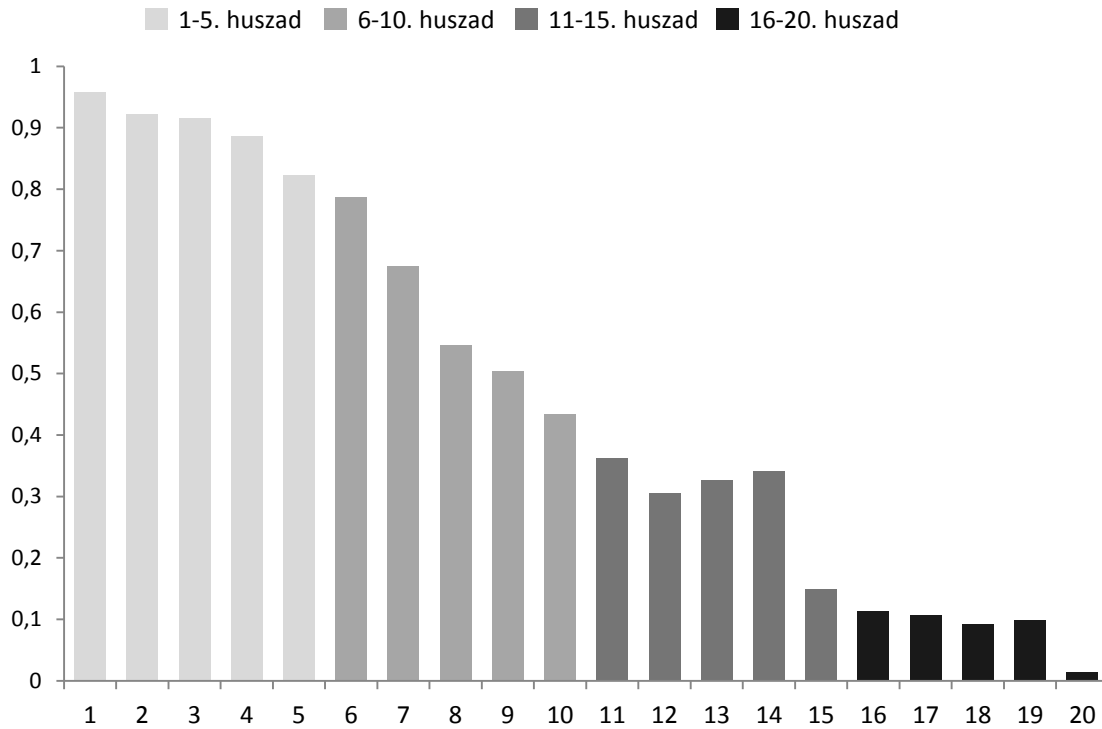
F2. ábra: A bankfiók gyakorisága a településméretet és a fejlettséget mérő változó huszadai szerint (%)

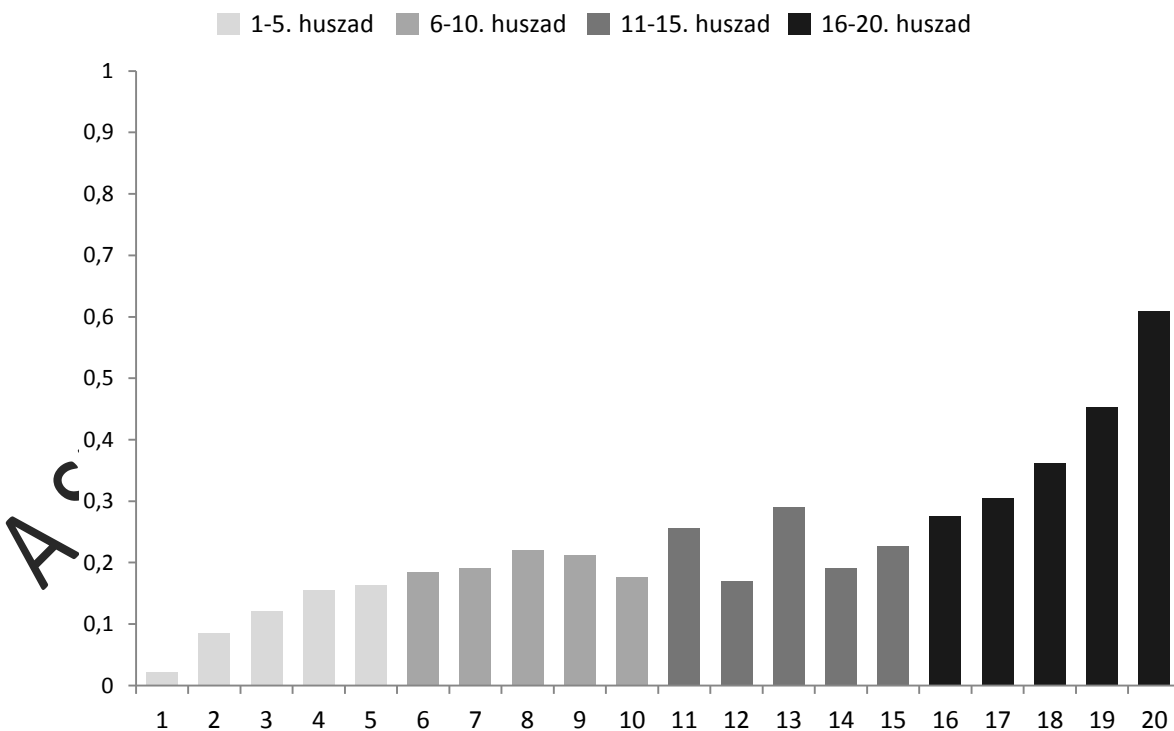
F3. ábra: Az általános iskola gyakorisága a településméretet és a fejlettséget mérő változó huszadai szerint (%)

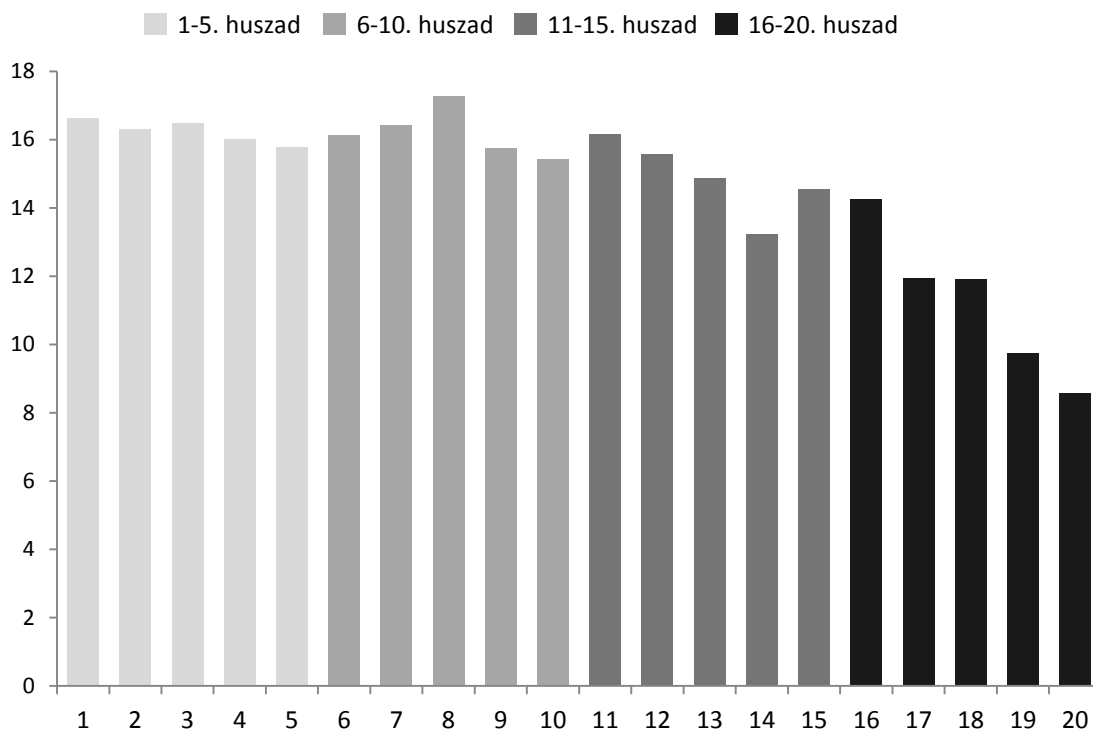
F4. ábra: Az általános iskola gyakorisága a településméretet és a fejlettséget mérő változó huszadai szerint (%)

F5. ábra: Az LHH kistérségben való elhelyezkedés gyakorisága a településméretet és a fejlettséget mérő változó huszadai szerint (%)

F6. ábra: A 100 lakosra jutó vállalkozások száma a településméretet és a fejlettséget mérő változó huszadai szerint (%)

F7. ábra: A Budapesttől közúton legalább 149,9 percre elhelyezkedő települések gyakorisága a településméretet és a fejlettséget mérő változó huszadai szerint (%)

